

СЛОВО В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2020.93.13>

УДК 811.161.2'276.3-055.2: [7.041.5-055.2:821.161.2-3

ФУНКЦІЙНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ГРАДАЦІЇ ОЦІННИХ ЗНАЧЕНЬ У ПОРТРЕТНИХ ОПИСАХ ЖІНКИ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНОЧОЇ ПРОЗИ)

ШЕВЧУК
Зореслава Сергіївна,

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;
вул. Данила Галицького, 22/52а,
Кам'янець-Подільський,
Хмельницька область, 32302;
e-mail: zoreslava19@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9309-5517>

Zoreslava
SHEVCHUK,

PhD in Philology, Senior Lecturer of the Ukrainian Language Department, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University;
22/52a Danyla Halyskoho St.,
Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, 32302, Ukraine;
e-mail: zoreslava19@ukr.net

Стаття присвячена аналізу оцінного значення мовних одиниць шляхом з'ясування функційного навантаження аксіологічних мовних маркерів на шкалі градації в портретних описах жінки. Установлення зв'язку між оцінним значенням мовних одиниць та ознакою, вираженою більшою чи меншою мірою, виявляє градацію, виражену в семантичній структурі окремого слова. Дослідження градації оцінки на рівні тексту уможливує з'ясування поступової зміни оцінних значень мовних одиниць. Засоби на позначення зовнішності та внутрішніх характеристик відображають специфіку оцінного акту і сприйняття зовнішності людини за допомогою їхньої візуалізації у суспільній свідомості.

Ключові слова: портретна характеристика, оцінка, градація, шкала, інтенсифікатор, сигналізатор.

Аналіз конкретної мовної особистості пов'язаний із індивідуальним підходом до її опису – портретуванням – описом зовнішніх і внутрішніх характеристик на основі широкого мовного матеріалу (текстів публіцистичного, наукового, художнього стилів тощо). З-поміж праць, присвячених питанню співвідношенню понять мовна особистість – мовний портрет, виокремимо розвідки, у яких продемонстровано різноаспектні підходи до моделювання портрета людини (Л.О. Белей, С.П. Бибик, С.К. Богдан, К.Ю. Голобородько, О.А. Земська, О.О. Калінюк, К.Я. Кусько, К.І. Левченко, С.В. Леорда, Л.О. Науменко, О.Р. Сенькович, І.М. Сирко, Л.О. Ставицька, Г.М. Сюта, Р. Уеллек, В. Флейшер та ін.).

Оцінний компонент відіграє провідну роль для вираження експресивного навантаження портретних описів жінки. Відтак з-поміж різновидів портретів у лінгвістиці виокремлюють оцінний портрет (О.В. Михайлова, Н.О. Родіонова, Т.В. Шмельова та ін.). Категорію оцінки трактують як складне і багатоаспектне явище із зазначенням класифікаційних варіацій та її антропоцентричної природи, яка втілена «...всюди, де відбувається яке б то не було зіткнення суб'єкта пізнання з об'єктивним світом...» [Колшанский 1975: 142]. Вимір оцінки репрезентують через опис інших категорій (стану, модальності, градації тощо), суміжних із нею.

У мовознавчих працях лінгвісти активно опрацьовують питання природи оцінки, її лексико-семантичної реалізації, вербалізації на різних мовних рівнях, (Н.Д. Арутюнова, Г.А. Золотова, Т.А. Космеда, В.Л. Кришук, М.М. Михальченко, Г.І. Приходько, Е. Сепір, В.А. Чабаненко та ін.). Оцінне значення мовних одиниць є невід'ємним елементом портретної характеристики. Установлення зв'язку між оцінним значенням мовних одиниць та ознакою, вираженою більшою чи меншою мірою, дозволяє проаналізувати градацію, виражену в семантичній структурі окремого слова. Дослідження градації оцінки на рівні тексту дає змогу простежити поступову зміну оцінних значень, виокремити чинники, що впливають на неї.

Маркери на позначення зовнішності та внутрішніх характеристик відображають специфіку оцінного акту і сприйняття зовнішності людини за допомогою їхньої візуалізації у свідомості, що зумовлюють актуальність нашої статті.

Мета дослідження полягає в описі прагматичного потенціалу мовних одиниць шляхом з'ясування їхнього функційного навантаження на шкалі градації в портретних описах жінки.

Оцінна шкала – це градація оцінних ознак, на яку натрапляємо в тексті через уживання оцінних лексем [Арутюнова 1999: 54]. На думку М. Сціри, шкала градації об'єднує емоційне, оцінне, інтенсивне та соціальне поле мовця й відбиває кількісні та якісні ознаки об'єкта градації, які на основі соціальних уявлень, орієнтації щодо норми у свідомості мовця узагальнені в психологічне градаційне значення елемента шкали градації [Сціра 2019: 194]. Градаційну оцінку розглядаємо як загальнонаукову категорію, яка віддзеркалює позитивне чи негативне ставлення до об'єкта та відповідно його рух на шкалі загального оцінного значення, перехід до нового ступеня (нижчого чи вищого). Опис функційного поля градаційної оцінки в українській мові найповніше відтворено шляхом аналізу лексичного і морфологічного рівнів для вираження семантики градації у всіх її різновидах і варіантах.

У текстах сучасної жіночої прози основними маркерами вираження градаційної оцінки в портретних описах жінки найповніше виступають прикметники, прислівники, займенники, які інтенсифікують або деінтенсифікують значення на шкалі традиційних (усталених) антиномій *великий / маленький, високий / низький, красива / некрасива (негарна)*, тощо: *У квартирі з червоними дверима жила Сера – дуже красива чорнявка, схожа на циганку* (РШД). Прикметник *красива* доповнений прислівником *дуже*, що інтенсифікує вираження ознаки. Негативну оцінку загальної зовнішності жінки репрезентує характеристика *негарна*: *З одного боку тиха та негарна Улянида у новій квітчастій хустці, з іншого – щасливий Василь, а в душі такий камінь, що ось-ось її розчавить* (ТРН). В аналізованому текстовому корпусі натрапляємо на сигналізатори високого ступеня величини ознаки в описі зовнішності за висотою (прислівники *надто, занадто*): *Потім*

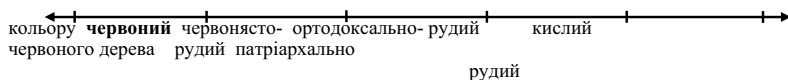
почула смішок – сміялася Володимирова мати, **надто масивна жінка**... (МСД); *Увечері вона зачинається у ванній кімнаті і, не звертаючи уваги на стукіт та шепіт Олекси, прискіпливо розглядає себе в дзеркало. **Рот теж занадто великий*** (РШД). Сигналізатор середнього/достатнього ступеня ознаки репрезентовано прислівником *доволі*: *А Люцина подібна на маму <...> **доволі висока на зріст**, але витончено делікатна та струнка* (ГМКТК).

Продуктивністю в реалізації градаційного значення відзначені інтенсифікатори, виражені суфіксами: *Антоніна перелякано витріщалася на Магду. Вона, сидячи, була десь на голову **нижча** від невисокої Магдалени, але зараз хотіла здаватися ще **менишою*** (КЦМ); *Як же Вероніка схожа на свого батька! Така сама висока, струнка, **худенька**, волосся світле, очі такі ж сині, саме сині, а не блакитні, навіть на підборідді **маленька** ямочка, як у Лева* (ТП).

Значення якісних прикметників передають також кольороназвами, які тісно пов'язані із соціальною та етнічною традицією. Можливість «наділення» кольором об'єкта, кольорова картина світу існують у межах певної мовної спільноти і можуть бути зрозумілі лише в межах категоріального членування, прийнятого у певній спільноті. На прикладі вживання композитів із домінантою *рудий* (рисунок 1), що вказують на колірні відтінки волосся, відтворимо градаційну шкалу.

Рисунок 1.

Градаційна шкала колороназв
для характеристики волосся жінок
(із ядром червоний)

«Шкала градації об'єднує емоційне, оцінне, інтенсивне й соціальне поле мовця та відбиває кількісні й якісні ознаки об'єкта градуювання, які на основі соціальних уявлень, орієнтації щодо норми у свідомості мовця узагальнюються у психологічне градаційне значення елемента шкали градації. До мисленнєвого акту градуювання мовець обирає один градаційний елемент, який залежить від градаційного стереотипу, що

постійно є в свідомості мовця як члена певної соціальної групи з конкретно-історичними та культурними нормами, а також емоційної оцінки, яка допомагає пересуванню градаційних елементів на шкалі градації», – зауважує Л.М. Марчук [Марчук 2007: 47]. Пропорції кольороназв на нашій шкалі пояснюємо тим, що звично класична шкала градації у висхідному напрямку майже не має меж, відтак спадна (яка у нашому випадку наближається до темнішого кольору, майже коричневого) має межі. Тобто фіксуємо перехід одного кольору в інший.

Крім того, колір можна використовувати не лише на позначення барви, а й для опису характеру жінки, її вдачі. У таких випадках кольори в художньому мовленні є складниками лексико-тематичної парадигми «внутрішні характеристики», наприклад: «*І чоловікові було трохи нудно, бо любив **жінку яскравих, нахабно-впевнених і... клубастих** (ТН); **І згадала Марту, свою вогненну, нетерплячу, зухвалу Марту, ради якої вже двадцять літ живу черствим, добропорядним, безпросвітним життям, мов коняка в борозні: дім – університет – дім, і жодного кроку вбік, ні на сантиметр, аби чогось та не сталося, щоби, бува, ніхто нічого не подумав про мене в цьому тісному, вічно дощовому місті** (ТН).*

Процес інтенсифікації внутрішніх характеристик жінки може бути виражений спадною (*тиха, безневинна; тиха, смирна*): *Отож охоронці порядку всі сили кинули на пошуки озвірілого маніяка, першою жертвою якого, вірогідно, і стала **тиха, безневинна Віорелія Віорелівна** (ТЖР); Почувши таке від тихої, смирної Ясочки, мама вжахнулася, взялася за голову... (ТЖР) та висхідною градацією прикметників (*нестримана, неспокійна*): *Останнім часом взагалі стала якоюсь **нестриманою, неспокійною**, могла розплакатися без причини, невідомо що наговорити, а потім жалкувати за тим (ГМКТК).**

Із лексемою-ядром *легковажна* виокремлюємо градаційний ряд ознак, що характеризує жінку як несерйозну та неслухняну: *Може, домашні нарешті зрозуміють, що вона не лише не хоче бачитися з Дмитром, але й ніколи не погодиться вийти за нього заміж. І нехай собі кажуть, що вона **непокірна, легковажна і невдячна** (ГМКТК).*

Традиційно архетип матері в етнолінгвістичному аспекті наділений позитивними рисами: доброта, лагідність, мудрість. Проте натрапляємо на градаційне наростання прикметників із ядром *різка*, що характеризують жінку-матір, позбавлену лагідності (*іронічна, різка, уїдлива*). В антонімічному протиставленні вжито ознаку *вихована*: *Вчителька англійської мови, що викладала в школі Майки. Така сама іронічна, різка та уїдлива, як мати, тільки вихована* (ДВЗДП).

Мовна апеляція до гендерних стереотипів і характеристик у сучасній українській жіночій прозі репрезентована номенами, які фіксують поняттєві та індивідуально-авторські оцінні значення. Такі номінації актуалізовані внутрішньою формою слова і вербалізують переважно негативну конотацію. Наприклад, у романі «Добро і зло» Ірена Карпа коментує ім'я *Леся*, використовуючи градаційний ряд номенів, у якому простежуємо процес формування оригінальних перифразованих номінацій: *Лариса – Леся – Лесюндра – Лесяка*: «Мама у нас в сім'ї носила купу магічних імен. Починаючи з того, що насправді її звали *Лариса*, але тато перейменував цю кацапську *Ларису* в нормальну галицьку *Леся*. Відтак це деревувало в *Лесюндру* й *Лесяку* (КДЗ).

З'ясування природи градаційної оцінки потребує ґрунтовного опрацювання, зокрема в аспекті дослідження мовних портретів особистостей. Для вираження оцінних відношень міри суб'єкта, що градує, до градуйованого об'єкта використовують різнорівневі засоби, з-поміж яких лексичних та морфологічних – одні з найпродуктивніших репрезентантів градаційної оцінної семантики слів-маркерів для вираження зовнішності та внутрішніх характеристик жінки. Перспективу нашого дослідження вбачаємо в здійсненні порівняльно-зіставного аналізу портретних характеристик чоловіків і жінок на основі ширшого текстового матеріалу із залученням творів сучасної чоловічої прози.

Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. Москва, 1988.

Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. Москва, 1999.

Колишанский Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. Москва, 1975.

Коротун О. О. Семантика оцінки в номінаціях особи. *Ономастика і апелятиви: Збірник наукових праць*. Донецьк, 2001. Вип. 14. С. 86–92.

Космеда Т. А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах: автореф. дис. ... д. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2001. 32 с.

Марчук Л. М. Функціонально-семантичний аспект градації в українській мові: монографія. Кам'янець-Подільський, 2007.

Михальченко М. М. Внутрішньотекстова градація оцінки: комунікативно-прагматичні функції: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ: 2008. 22 с.

Приходько Г. І. Полістатусність категорії оцінки. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2019. № 5. С. 128–133.

Сціра М. Фразеологічні засоби вираження категорії градуальності. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2019. Вип. 14. С. 190–196.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВХТІ – Г. Вдовиченко «Хто такий Ігор?»

ГМКТК – Н. Гурницька «Мелодія кави у тональності кардамону»

ДВЗДП – Л. Денисенко «Відлуння: від загиблого діда до померлого»

КДЗ – І. Карпа «Добло і зло»

КЩМ – Д. Корній «Щоденник мавки»

МСД – В. Мастерова «Суча дочка»

РШД – І. Роздобудько «Шості двері»

ТЖР – Г. Тарасюк «Жіночі романи»

ТН – Г. Тарасюк «Новели»

ТП – С. Талан «Помилка»

ТРН – С. Талан «Розколоте небо».

REFERENCES

Arutiunova, N. D. (1988). Types of language values: Assessment. Event. Fact. Moscow (in Rus.).

Arutiunova, N. D. (1999) Human language and world. Moscow (in Rus).

Kolshanskyi, H. V. (1975). The relation of subjective and objective factors in language. Moscow (in Rus.).

Korotun, O. O. (2001). Semantics of estimation in the nomination of an individual. *Onomastics and appellations: Collection of Science Practices*. Donetsk, 14, 86–92 (in Ukr.).

Kosmeda, T. A. (2001). Axiological aspects of pragmatic language: how to add the category of assessment in the Ukrainian and Russian: diss. abstract ... Doctor of Philology in specialty 10.02.01. 32 p. Kharkiv (in Ukr.).

Marchuk, L. M. (2007). Functional-semantic aspect of gradation in the Ukrainian language: monograph. Kamianets-Podilskyi (in Ukr.).

Myhalchenko, M. M. (2008). Intratextual gradation of assessment: communicative-pragmatic functions: diss. abstract ... PhD of Philology in specialty 10.02.01. 22 p. Kyiv (in Ukr.).

Pryhodko H. I. (2019). Polystatus assessment category. *Scientific Journal of Lviv State University of Life Safety «Lviv Philological Journal»*, 5, 128–133 (in Ukr.).

Stsira, M. (2019). Phraseological means of expression of the category of graduality. *Theory and practice of teaching Ukrainian as a foreign language*, 14, 190–196 (in Ukr.).

LEGEND

ВХТІ – H. Vdovychenko «Who is Ihor?»

ГМКТК – N. Hurnytska «The melody of coffee in the tone of cardamon»

ДВЗДП – L. Denusenko «Echoes: from the dead grandfather to the deceased»

КДЗ – I. Karpa «Doblo and evil»

КЩМ – D. Kornii «Diary of a moth»

МСД – V. Mastierova «Bitch daughter»

РШД – I. Rozdobudko «Sixth door»

ТЖР – H. Tarasiuk «Women's novels»

ТН – H. Tarasiuk «Novels»

ТП – S. Talan «Error»

ТРН – S. Talan «Split sky»

Статтю отримано 02.11.2020

Zoreslava Shevchuk

FUNCTIONAL LOAD OF GRADATION OF EVALUATIVE MEANINGS IN WOMAN'S PORTRAIT DESCRIPTIONS (BASED ON THE MATERIAL OF MODERN UKRAINIAN WOMEN'S PROSE)

The article attempts to analyze the estimated value of language units by finding out their functional load on the gradation scale in woman's portrait. The interpretation of the key concepts "portraiture", "rating scale" is given. Due to the broad approach to modeling of woman's portrait in fiction, the concept of "gradation" as a category that reproduces the positive / negative attitude to the object and, accordingly, its movement on the scale of general evaluation is proposed to interpret. The main markers of the expression of gradation in woman's portrait descriptions are adjectives, adverbs, pronouns, which has been found. They intensify or de-intensify the meaning on the scale of traditional (established) antinomies. The role of color names on the gradation scale is determined (to characterize the hair of a woman with a red nucleus). The gradation of the estimated value of language units in other descriptions of the internal state, the character of a woman (mostly with negative values) is reproduced. The gradation series of nomenclatures is demonstrated, in which the process of formation of original paraphrased nominations is traced.

Keywords: portraiture, estimation, gradation, scale, intensifier, signaling device.